

Ekumenska
Humanitarna
Organizacija

PREDLOG POLITIKE

INTERKULTURALNOG OBRAZOVANJA

U REPUBLICI SRBIJI

**PREDLOG POLITIKE INTERKULTURALNOG OBRAZOVANJA
U REPUBLICI SRBIJI**

Prof. dr Danijela S. Petrović

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Doc. dr Mirjana Beara

Državni univerzitet u Novom Pazaru i Centar za proizvodnju znanja i veština,
Novi Sad

Mr Ivana Koprivica

Centar za proizvodnju znanja i veština, Novi Sad

Ana Bu

Ekumenska humanitarna organizacija, Novi Sad

Novi Sad, 2018.

PREDGOVOR

Dokument „Predlog politike interkulturalnog obrazovanja u Srbiji“ je deo napora koji čini Ekumenska humanitarna organizacija (EHO) sa ciljem da doprinese procesu promovisanja različitosti i nediskriminatornog ponašanja i razvijanju poštovanja, razumevanja i solidarnosti u Republici Srbiji.

U godini kada EHO proslavlja 25 godina rada, konstatujemo da je, od osnivanja 1993. godine, radila na promociji i uvažavanju različitosti. Kroz različite projekte uspostavljena je saradnja sa više od 600 osnovnih škola širom Republike Srbije.

Zbog toga je dokument „Predlog politike interkulturalnog obrazovanja u Srbiji“ logičan izbor u nastojanju EHO da utiče na demokratske procese u Republici Srbiji i doprinese uspostavljanju ambijenta koji će omogućiti da donosioci odluka prepoznaju značaj interkulturalnog obrazovanja.

Želja EHO je da, u saradnji sa relevantnim akterima, učestvuje u procesu definisanja značaja i uloge interkulturalnog obrazovanja i podsticanju integracije interkulturalnog obrazovanja u obrazovni sistem Republike Srbije. Upravo bi dokument „Predlog politike interkulturalnog obrazovanja u Srbiji“ trebalo da doprinese tom procesu.

Ovom prilikom želimo da se zahvalimo našem švajcarskom partneru, organizaciji HEKS/EPER, na podršci našem radu u oblasti interkulturalnog obrazovanja.

Takođe, želimo da se zahvalimo četvoročlanom ekspertskom timu u sastavu: prof. dr Danijela S. Petrović, doc. dr Mirjana Beara, mr Ivana Koprivica i Ana Bu, koji je za potrebe EHO i projekta „Poboljšanje uslova života Roma i drugih marginalizovanih grupa, prevencija iregularnih migracija i podsticanje reintegracije povratnika u Srbiju“ pripremio dokument „Predlog politike interkulturalnog obrazovanja u Srbiji“.

Srdačno,

Robert Bu, izvršni direktor
Ekumenska humanitarna organizacija

SADRŽAJ

NAPOMENE	8
LISTA SKRAĆENICA	9
1. REZIME	10
2. UVOD	16
3. OPIS PROBLEMA	18
4. REZULTATI ANALIZE	20
4.1. OPCIJE POLITIKA U OBLASTI INTERKULTURALNOG OBRAZOVANJA – MEĐUNARODNA REGULATIVA I ISKUSTVA	20
4.1.1. UN i UNESCO regulativa	20
4.1.2. Regulativa Evropske unije	21
4.1.3. Regulativa i iskustva pojedinih zemalja Evrope	23
Nemačka	24
Irska	24
Švajcarska	25
Mađarska	26
4.2. INTERKULTURALNO OBRAZOVANJE – REGULATIVNI OKVIR I STANJE U SRBIJI	27
5. ZAKLJUČCI I PREPORUKE	34
5.1. Zaključci	34
5.2. Preporuke	36
6. LITERATURA	39

NAPOMENE

1. Informacija za citiranje dokumenta: Petrović, D; Beara, M; Koprivica, I. & Bu, A. (2017). *Predlog politike interkulturalnog obrazovanja u Republici Srbiji*. Novi Sad: Ekumenska humanitarna organizacija (EHO).
2. Pod kulturalnom različitosti u ovom dokumentu podrazumevamo nacionalne, etničke, kulturalne, verske i jezičke grupe i manjine, kao i migrante.
3. Svi termini koji se u dokumentu koriste u gramatičkom muškom rodu podrazumevaju prirodni muški i ženski rod osoba na koje se odnose.
4. Stavovi i mišljenja izneti u dokumentu ne odražavaju nužno stavove Ekumenske humanitarne organizacije i donatora.

LISTA SKRAĆENICA

CPZV	Centar za proizvodnju znanja i veština
EU	Evropska unija
EHO	Ekumenska humanitarna organizacija
HEKS/EPER	Humanitarna organizacija protestantskih crkava Švajcarske
IK	Interkulturalne kompetencije
IKO	Interkulturalno obrazovanje
IKU	Interkulturalno učenje
IO	Inkluzivno obrazovanje
MPNTRS	Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije
NPS	Nacionalni prosvetni savet
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
PP	Predlog politike interkulturalnog obrazovanja u Republici Srbiji
SDC	Švajcarska agencija za razvoj i saradnju
SROS	Strategija razvoja obrazovanja u Republici Srbiji
ŠRP	Školski razvojni plan
UN	Ujedinjene nacije
UNESCO	Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu
UNICEF	Dečji fond Ujedinjenih nacija
ZOSOV	Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja
ZPVO	Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju
ZSOV	Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju
ZUSS	Zakon o učeničkom i studentskom standardu
ZUNS	Zakon o udžbenicima i nastavnim sredstvima
ZOO	Zakon o obrazovanju odraslih
ZUOV	Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja

1. REZIME

Dokument *Predlog politike u oblasti interkulturalnog obrazovanja u Republici Srbiji (PP)* nastao je kao odgovor na izazove i probleme koji su uočeni tokom realizacije programa interkulturalnog obrazovanja (*Uvod u interkulturalno učenje i Izazovi interkulturalnog učenja i nastave*) namenjenih jačanju interkulturalne osetljivosti nastavnika, vaspitača, pedagoških asistenata i stručnih saradnika i njihovih kompetencija za interkulturalno učenje i nastavu, a u okviru projekta „Poboljšanje uslova života Roma i drugih marginalizovanih grupa, prevencija iregularnih migracija i podsticanje reintegracije povratnika u Srbiju“, koji realizuje EHO iz Novog Sada, uz podršku SDC, Vlade Švajcarske i HEKS/EPER.

Dugoročni cilj PP je integracija interkulturalnog obrazovanja (IKO) u obrazovni sistem Srbije. Specifični cilj PP je doprinos integraciji principa IKO u obrazovanje u Srbiji kroz analizu postojećih zakona i strategija i davanje preporuka donosiocima odluka u oblasti obrazovnih politika. Primarna ciljna grupa su donosioci odluka o obrazovanju, kao što su eksperti u Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (MPNTRS) i predstavnici Nacionalnog prosvetnog saveta Republike Srbije (NPS), a sekundarna ciljna grupa su donatori, pružaoci usluga inicijalnog obrazovanja nastavnika, obrazovne ustanove (direktori, nastavnici, stručnjaci u školama itd) i istraživači na polju obrazovanja.

Osim na iskustvima i saznanjima stečenim u toku realizacije interkulturalnih obuka i na analizi rezultata tih obuka, predlozi koji su izneti u ovom dokumentu se zasnivaju i na analizi relevantne regulative u oblasti interkulturalnog obrazovanja u UN, EU i u odabranim zemljama, kao i na analizi regulative i stanja u Srbiji. U toku procesa izrade ovog dokumenta, pored desk analize, realizovano je i kvalitativno, empirijsko istraživanje.

Analiza UN regulative pokazuje da se međunarodni dokumenti koji se odnose na obrazovanje zasnivaju na *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima* (UN, 1948) i članu 26 koji u drugom stavu definiše ciljeve obrazovanja. Ovaj stav je često citiran i elaboriran u brojnim dokumentima od ključnog značaja (konvencijama, deklaracijama i preporukama) koje su donele UN ili UNESCO.

Međunarodna komisija za obrazovanje u 21. veku je u svom izveštaju za UNESCO identifikovala sledeće ciljeve IKO, koji su predstavljeni kao četiri stuba na koja bi obrazovanje trebalo da se osloni. To su: *učiti da znam; učiti da uradim; učiti da živim zajedno sa drugima; učiti da budem.*

Polazeći od ovih ciljeva, UNESCO u *Smernicama za interkulturalno obrazovanje* definiše tri osnovna principa IKO: 1. IKO poštuje kulturni identitet učenika kroz pružanje kulturalno odgovarajućeg i pristupačnog kvalitetnog obrazovanja za sve; 2. IKO pruža svim učenicima kulturalna znanja, veštine i stavove koji su im neophodni da budu aktivni i odgovorni građani društva; 3. IKO pruža svim učenicima kulturalna znanja, veštine i stavove koji ih osposobljavaju da doprinose poštovanju, razumevanju i solidarnosti među pojedincima, etničkim, socijalnim i kulturnim grupama i nacijama.

Iz ovih ciljeva i principa proističu i strategije IKO: 1. korišćenje/razvoj (odgovarajućeg) kurikulumu, radnog materijala, udžbenika i materijala za učenje; 2. primena/korišćenje/razvijanje odgovarajućih metoda podučavanja i učenja; 3. izbor/korišćenje odgovarajućeg jezika podučavanja; i 4. odgovarajuće obrazovanje/obuka nastavnika i permanentno stručno usavršavanje nastavnika.

O tome koliko su pitanja interkulturalnosti značajna, govori veliki broj dokumenata u EU koji regulišu IKO. Njima su se bavile najvažnije institucije EU, poput Saveta Evrope, Saveta Evropske unije, Saveta ministara obrazovanja, Evropske komisije itd.

Sadržaj tih regulativnih dokumenata se može sažeti u četiri oblasti: 1. obezbeđivanje jednakog tretmana u obrazovanju; 2. obrazovanje i socijalna inkluzija mladih; 3. integracija građana trećih zemalja tj. migranata; i 4. praćenje napredovanja i postignuća dece iz različitih kultura.

Interkulturalne prakse u zemljama Evrope zasnovane su na UN i EU regulativi, ali su prilagođene specifičnim uslovima i zahtevima svake od zemalja.

Na primer, u Nemačkoj *Preporuke za interkulturalno obrazovanje i vaspitanje u škola-*ma definišu četiri načela interkulturalnog obrazovanja i vaspitanja (i odgovarajuće pedagoške mere, metode i teme za njihovo ostvarivanje): 1. Škola smatra da je raznolikost normalna i da predstavlja potencijal za sve; 2. Škola doprinosi sticanju interkulturalnih kompetencija kroz nastavu svih predmeta i kroz vannastavne aktivnosti; 3. Škola je centralno mesto za sticanje jezičkih kompetencija; 4. Škole formiraju aktivna obrazovno-vaspitna partnerstva sa roditeljima. Zakonska regulativa u Irskoj definiše sve aspekte od značaja za uspešno IKO: od jasno definisanih ciljeva u Interkulturalnoj *obrazovnoj strategiji 2010-2015* do *Smernica za interkulturalno obrazovanje* u osnovnim i srednjim školama. Ciljevi IKO fokusirani su na stvaranje interkulturalnog okruženja za učenje, na jezik podučavanja i na komunikaciju između aktera interkulturalnog učenja, pri čemu se sledeće teme provlače kroz sve oblasti: 1. institucionalni pristup u stvaranju interkulturalnog okruženja za učenje; 2. interkulturalne nastavne metode; 3.

ovladavanje jezikom podučavanja; 4. aktivno partnerstvo, angažovanje i efikasna komunikaciju između nastavnika, učenika, roditelja i zajednica; 5. efikasna komunikacija; 6. prikupljanje podataka i monitoring.

Pravni okvir koji u Republici Srbiji predstavlja osnovu za IKO čine međunarodni instrumenti i nacionalno zakonodavstvo. Osnovni pravni instrumenti Republike Srbije kojima se uvažava multietnički karakter našeg društva jesu *Ustav Republike Srbije* (2006) i *Zakon o zabrani diskriminacije* (2009). Međutim, analiza pokazuje da obrazovni sistem u Srbiji još uvek nije u dovoljnoj meri zasnovan na interkulturalnom pristupu. U celini posmatrano, osnovni strateški dokument na polju obrazovanja, *Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine* (SROS), ne prepoznaje dovoljno multikulturalni karakter društva i samim tim ne sagledava neophodnost razvijanja interkulturalnih kompetencija putem IKO. Tek u pojedinim segmentima SROS prepoznaju se oslonci za IKO. Slična konstatacija se može izvesti i za *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* (ZOSOV) koji, kao krovni zakon, uređuje osnove sistema predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja i istovremeno predstavlja osnov za mnoge posebne zakone u obrazovanju.

Kvalitativno istraživanje sprovedeno u toku izrade ovog dokumenta fokusira se na političku posvećenost za IKO, na praktičnu primenu IKO, kao i na kompetencije i stavove u pogledu IKO. Učesnici u istraživanju smatraju da ne postoji politička posvećenost, niti dovoljna politička volja da se IKO primenjuje u obrazovnom sistemu Srbije. Zbog nepostojanja jasne političke opredeljenosti za IKO u Srbiji, smanjene su mogućnosti za uključivanje zainteresovanih grupa u proces poboljšanja zakonskih okvira za IKO. U domenu IKO najviše su angažovane pojedine škole i nastavnici i nevladin sektor, a značaj unapređivanja IKO u Srbiji prepoznat je i od strane pojedinih donatora (Fondacija za otvoreno društvo, Pestaloci dečija fondacija, KulturKontakt i dr). Shvatanje IKO u školama određeno je time kako je ono formalizovano kroz obrazovni sistem. Kao najrodniji IKO, opažaju se inkluzivno obrazovanje i obrazovanje nacionalnih manjina, ali se ta srodnost ne prepoznaje i ne eksplicira u zakonskom i strateškom okviru. Primena IKO u školama je sporadična, mada, kada se IKO primenjuje u školi, ostavlja brojne pozitivne promene. Učesnici istraživanja smatraju da se u multikulturalnim školama više poštuju principi IKO i realizuje više aktivnosti preko kojih se ostvaruje IKO i IKU. Sadržaji koji su trenutno zastupljeni u kurikulumima uglavnom su odraz orijentacije na multikulturalno učenje (upoznavanje tradicije, običaja, obeležavanje datuma). IKU, za razliku od multikulturalnog, podrazumeva celoživotni, holistički (sveobuhvatni) proces usvajanja znanja, veština i vrednosti potrebnih za razvoj demokratskog društva u **kome se poštuju različitosti i ljudsko dostojanstvo, različitosti smatraju prednošću i**

u kojem se podstiče dijalog i interakcija između različitih kultura. Multikulturalno obrazovanje je učenje o drugim kulturama koje nastoji da omogući prihvatanje ili toleranciju na druge kulture i da ljudi različitih kultura žive jedni pored drugih.

Kompetencije nastavnika za IKO su, po mišljenju većine učesnika u istraživanju, nedovoljne, a određeni broj nastavnika još uvek ima negativne stereotipe i predrasude. Nastavnici nisu dovoljno osetljivi, niti kompetentni da kulturne razlike u odeljenju iskoriste kao priliku za učenje. Zbog nepostojanja zakonske regulative, nastavnici koji poseduju određena znanja o IKO, nisu sigurni kako i kada treba da ih primenjuju.

Na osnovu prikazanih regulativnih opcija politika u oblasti IKO na međunarodnom nivou, regulativa i iskustava u ovoj oblasti u pojedinim evropskim zemljama, kao i na osnovu analize regulative i stanja u Srbiji i rezultata kvalitativnog istraživanja, izvedeni su sledeći zaključci i preporuke.

ZAKLJUČCI

- IKO ne može da bude puki „dodatak” postojećem kurikulumu, već se odnosi na ukupno okruženje u kojem se odigrava učenje, kao što su „život škole, donošenje odluka, obrazovanje i stručno usavršavanje nastavnika, školski program, jezici podučavanja, metode podučavanja, interakcija među učenicima, udžbenici i radni materijali”.
- Mada se u Srbiji može prepoznati deklarativna politička volja MPNTRS i određeni zakonski preduslovi za IKO, ni u jednom segmentu zakonske regulative se ne pominje IKO, niti se sticanje interkulturalne kompetentnosti nalazi među detaljno opisanim ciljevima obrazovanja i vaspitanja. Takođe, ne postoji zakonska obaveza za primenu IKO principa, već pre za tolerisanje pasivne koegzistencije različitih kulturalnih grupa.
- Planovi za razvoj obrazovnog sistema u SROS nisu zasnovani na interkulturalnom pristupu i nedovoljno promovišu vrednosti IK.
- Ne prepoznaje se ni komplementarnost IKO i drugih vidova obrazovanja koja nastoje da osposobe pojedinca za život u društvu punom različitosti, kao što su inkluzivno obrazovanje, obrazovanje za demokratsko građanstvo, obrazovanje za ljudska i dečija prava, mirovno i transformativno obrazovanje.

- Nastavnici u Srbiji su nedovoljno pripremljeni za implementaciju IKO i rad u kulturološki raznovrsnim odeljenjima. Pojedini nastavnici imaju negativan stav prema kulturnim razlikama i nedovoljno su svesni stereotipa i predrasuda koje imaju prema pripadnicima drugih kultura.

PREPORUKE

- MPNTRS bi, u saradnji sa NPS, domaćim ekspertima iz oblasti IKO i nastavnicima koji već implementiraju IKO, trebalo da definiše strategiju kojom se ostvaruju vrednosti, principi i ciljevi IKO i razvijaju IK. Strategija IKO treba da se odnosi na: 1. kurikulum, udžbenike i nastavne materijale; 2. metode nastave i učenja; 3. jezik podučavanja; 4. obrazovanje i permanentno stručno usavršavanje nastavnika.
- MPNTRS bi trebalo da razvije sisteme za: 1. prikupljanje podataka i monitoring implementacije politike IKO; 2. identifikovanje i širenje primera dobrih praksi implementacije IKO u institucijama vaspitanja i obrazovanja.
- MPNTRS bi, u saradnji sa donatorima, trebalo da obezbedi sinergiju između projekata iz oblasti IKO i projekata koji se odnose na druge vidove obrazovanja koji takođe nastoje da osposobe pojedinca za život u društvu punom različitosti.
- NPS bi trebalo da razvije vodič za primenu zakonske regulative u oblasti IKO, u vidu *Smernica za implementaciju IKO i samoevaluaciju interkulturalnosti institucija vaspitanja i obrazovanja*.
- NPS bi trebalo da revidira standarde kompetencija za profesiju nastavnika, tako što će uključiti interkulturalnu osetljivost i interkulturalnu kompetentnost kao sastavni deo korpusa kompetencija nastavnika. Takođe, potrebno je da se u standardima jasno istakne značaj IKO, kako za profesionalnu pripremu, tako i za profesionalni razvoj nastavnika.
- Fakulteti koji obrazuju buduće učitelje (razredne nastavnike) i fakulteti koji obrazuju buduće predmetne nastavnike treba da u svoje studijske programe uključe IKO i da praksu studenata organizuju u multikulturalnim školama, u kojima bi studenti imali prilike da stiču nastavna iskustva u kulturalno het-

erogenim odeljenjima, da uče kroz mentorstvo i saradnju sa interkulturalno osetljivim i kompetentnim nastavnicima.

- Ministar prosvete i nauke Republike Srbije bi trebalo da propiše da se na listu prioriteta oblasti za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju uključi IKO kako bi se obezbedilo stručno usavršavanje i razvoj interkulturalne osetljivosti i interkulturalnih kompetencija nastavnika, vaspitača, pedagoških asistenata i stručnih saradnika.
- Školske uprave MPNTRS bi trebalo da prilikom eksternog vrednovanja kvaliteta rada škole/predškolske ustanove obuhvate i pokazatelje interkulturalnosti.
- Institucije za vaspitanje i obrazovanje treba da pokažu opredeljenost za interkulturalni pristup kroz formulacije svojih vizija i misija. Timovi za razvojno planiranje u institucijama vaspitanja i obrazovanja bi trebalo da interkulturalnost uključe kao jedan od strateških ciljeva razvojnih planova. Timovi za samovrednovanje kvaliteta rada u institucijama vaspitanja i obrazovanja bi, takođe, trebalo da uključe i samoprocenu zastupljenosti indikatora interkulturalnosti.
- Istraživači u oblasti obrazovanja bi trebalo da sprovedu istraživanja interkulturalnih kompetencija i interkulturalne osetljivosti nastavnika i drugih zaposlenih u obrazovanju i načina na koji širi socio-politički kontekst, obrazovne i školske politike podržavaju (ili sputavaju) razvoj ovih kompetencija, kako bi se kroz inicijalno obrazovanje i stručno usavršavanje obezbedilo njihovo razvijanje i dostizanje stadijuma prihvatanja u razvoju interkulturalne osetljivosti.

2. UVOD

Ovaj PP je pripremljen u okviru projekta „Poboljšanje uslova života Roma i drugih marginalizovanih grupa, prevencija iregularnih migracija i podsticanje reintegracije povratnika u Srbiju“, koji realizuje EHO iz Novog Sada, uz podršku SDC, Vlade Švajcarske i HEKS/EPER.

Dugoročni cilj PP je integracija IKO u obrazovni sistem Srbije. Specifični cilj PP je doprinos integraciji principa IKO u obrazovanje u Srbiji kroz analizu postojećih zakona i strategija i davanjem preporuka donosiocima odluka u oblasti obrazovnih politika. Primarna ciljna grupa su donosioci odluka o obrazovanju, kao što su eksperti u MPNTRS i predstavnici NPS, a sekundarna ciljna grupa su donatori, pružaoci usluga inicijalnog obrazovanja nastavnika, obrazovne ustanove (direktori, nastavnici i stručnjaci u školama itd) i istraživači na polju obrazovanja.

Podnosioci ovog PP, EHO i članice ekspertskeg tima, imaju višegodišnje iskustvo u planiranju i realizaciji programa namenjenih jačanju interkulturalne osetljivosti nastavnika, vaspitača, pedagoških asistenata i stručnih saradnika i njihovih kompetencija za IKU i nastavu.

U toku 2013. godine je uz saglasnost i podršku Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, upravu i nacionalne zajednice održano prvih deset obuka namenjenih nastavnicima, stručnim saradnicima i pedagoškim asistentima u osnovnim školama, sa ciljem jačanja njihovih kompetencija u oblasti interkulturalnosti. EHO je pod nazivom *Uvod u interkulturalno učenje* akreditovala ovu obuku kod Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja (ZUOV), kao jednodnevni program stalnog stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika za školsku 2014/2015. i 2015/2016. godinu. Sa manjim izmenama, koje se uglavnom odnose na teme i sadržaj, i pod novim nazivom, *Izazovi interkulturalnog učenja i nastave*, program je ponovo akreditovan od strane ZUOV, kao jednodnevni program stalnog stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika za školsku 2016/2017. i 2017/2018. godinu. U *Katalogu programa stalnog stručnog usavršavanja* kataloški broj programa je 479. Nosilac akreditacije ovog programa je Centar za proizvodnju znanja i veština (CPZV).

Mada je naziv promenjen, ciljevi programa su ostali isti. Opšti cilj programa je razvijanje profesionalnih kompetencija zaposlenih u školama i vaspitno-obrazovnim ustanovama za ostvarivanje interkulturalnog učenja i nastave, dok su specifični ciljevi

programa: 1. upoznavanje učesnika sa osnovnim pojmovima, ciljevima i principima interkulturalnog učenja; 2. sticanje kompetencija (znanja, veština, stavova i vrednosti) potrebnih za izvođenje interkulturalne nastave; 3. osnaživanje učesnika da u svom radu primenjuju metode i sadržaje interkulturalnog učenja i promovišu interkulturalne vrednosti kao što su solidarnost, ravnopravnost, poštovanje različitosti i pravo na život bez diskriminacije.

U periodu od septembra 2013. do juna 2017. godine, EHO i CPZV realizovali su ukupno 50 interkulturalnih obuka kojima je obuhvaćeno 209 obrazovnih ustanova iz 129 mesta u Srbiji, od čega 179 osnovnih škola, 11 srednjih škola i gimnazija, 9 predškolskih ustanova, 7 domova za decu i učenike i 3 škole za osnovno i srednje obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju. Obukama je prisustvovalo ukupno 1058 učesnika (89 % su bile žene).

Predlozi koji su izneti u ovom dokumentu proizašli su iz potrebe da se odgovori na neke izazove koji su uočeni tokom petogodišnje realizacije interkulturalnih obuka.

Najčešće uočeni izazovi u toku treninga u skoro svim školama u Srbiji su nedovoljna pripremljenost nastavnika za implementaciju IKO i rad u kulturološki raznovrsnim odeljenjima, nedovoljno poznavanje koncepta interkulturalnosti i IKO, koncepta ljudskih prava i sistema vrednosti, negativan stav pojedinih nastavnika prema kulturnim razlikama kao i postojanje stereotipa i predrasuda prema pripadnicima drugih kultura.

Osim na iskustvima i saznanjima stečenim u toku realizacije interkulturalnih obuka i na analizi rezultata tih obuka, predlozi se zasnivaju i na analizi relevantne regulative u oblasti interkulturalnog obrazovanja u EU i u odabranim zemljama, kao i na analizi regulative i stanja u Srbiji.

U toku procesa izrade PP, pored desk analize, realizovano je i kvalitativno, empirijsko istraživanje u kojem je učestvovala 21 osoba (predstavnici zaposlenih u školama, nevladinom sektoru, univerzitetima, školskoj upravi i dr). Putem primene kvalitativnih metoda (onlajn intervjua i fokus grupa) prikupljeno je 5 intervjua, a ukupno 16 osoba je učestvovalo u fokus grupama u Novom Sadu (6 učesnika) i Novom Pazaru (10 učesnika).

3. OPIS PROBLEMA

Tokom petogodišnje realizacije interkulturalnih obuka tim realizatora je uočio da postoje određene teme koje se pojavljuju u diskusiji među učenicima, a koje u učionici predstavljaju izazove za nastavnike sa kojima oni često ne znaju da se nose i kojima je stoga potrebno posvetiti više pažnje, kao što su: kulturološke razlike i osetljivost na te razlike, korišćenje manjinskih jezika, odnos većine prema manjinskim kulturama i tradiciji, predrasude u odnosu na manjinske, nedovoljno zastupljene i marginalizovane grupe (naročito prema LGBT osobama i Romima), kao i poznavanje ljudskih prava i vrednosti.

I sami voditelji su se tokom obuke sreli sa brojnim izazovima, koji su se najčešće odnosili na: 1. nedovoljno poznavanje koncepta interkulturalnosti i IKO, koncepta ljudskih prava i sistema vrednosti od strane učesnika obuka; i 2. stavove i predrasude učesnika koji su nespojivi sa principima i ciljevima interkulturalnog obrazovanja.

Na početku svake obuke je urađeno mapiranje znanja i iskustva učesnika o IKU. Na pitanje: „Šta prepoznajete kao interkulturalno obrazovanje u svom prethodnom iskustvu/radu?“, čak 82 % učesnika je negativno odgovorilo, u smislu da nisu pohađali nikakve obuke o interkulturalnosti, nisu se sretali sa pojmom itd. Iako im je pojam nepoznat, mnogi nastavnici su u toku obuke prepoznali neke aktivnosti kojima se već bave kao interkulturalne, mada su interkulturalnost najčešće povezivali samo sa romskim učenicima.

U toku obuke uočeno je i nedovoljno poznavanje pojma vrednosti uopšte, pa i interkulturalnih vrednosti i principa (kao što su solidarnost, jednake mogućnosti, pravo na različitost, poštovanje ljudskih prava, znanje, permanentna edukacija i dr) i njihovog značaja u kontekstu obrazovanja i vaspitanja. Na primer, u vežbi u kojoj su učesnici predstavljali vrednosti koje cene kod drugih, u svim školama su na prvom mestu bile iskrenost i poštenje. Pravo na različitost, znanje i permanentna edukacija nisu bili spomenuti, što govori o tome da se radi o vrednostima koje se u našem društvu ne cene u dovoljnoj meri.

Odgovori dobijeni u toku kvalitativnog, empirijskog istraživanja (onlajn intervju i fokus grupa) potvrđuju da su nastavnici svesni toga da su njihove kompetencije za IKO nedovoljne, a kao razlog navode i to da se u standardima kompetencija za profesiju nas-

tavnika ne promoviše interkulturalni nego multikulturalni pristup obrazovanju. Učesnici istraživanja su ukazali i na sledeće probleme sa kojima se susreću:

- U obrazovnim praksama je često nejasna granica između multikulturalnog i interkulturalnog jer nisu regulisani potrebnim okvirima i još uvek ne postoji dovoljna senzibilisanost škola i nastavnika za prožimanje različitih kultura.
- Učenici, a ponekad i nastavnici, vide da se kroz sadašnje obrazovanje jačaju upravo razlike i netolerancija, npr. kroz odvajanje dece u odeljenja na osnovu jezika na kojem slušaju nastavu bez organizovanja zajedničkih časova, kroz časove veronauke ili prisilno uključivanje u veronauku, kao i kroz nedovoljno dobar status nastavnog predmeta Građansko vaspitanje i nastavnika koji ovaj predmet predaju.
- Pravednost obrazovanja se u SROS izjednačava samo sa povećanjem obuhvata obrazovanja dece iz osetljivih grupa, i to samo na predškolskom i osnovnoškolskom nivou, što nije dovoljno za pravo IKO.

U poglavlju 4.2. PP data je detaljna analiza IKO u Srbiji, regulativnog okvira i stanja u sistemu obrazovanja. Rezultati istraživanja ukazali su i na to, da ne postoji dovoljna politička volja da se IKO primenjuje u obrazovnom sistemu u Srbiji.

Zanimljivo je da nastavnici nisu nailazili na ozbiljnije otpore u školi kada su hteli da primene ono što su naučili tokom obuke ili realizuju interkulturalni projekat, ali se više njih žalilo na nedostatak podrške, razumevanja i interesovanja za IKU.

Zbog širine problema koji su uočeni u toku interkulturalnih obuka i potvrđeni analizom regulative i stanja u Srbiji, kao i rezultatima kvalitativnog istraživanja, smatramo da je potrebno otići korak dalje od interkulturalnih obuka. Obuke su važne za razvoj IK i interkulturalnu osetljivost nastavnika, ali je još važnija promena regulative – integrisanje principa IKO u zakone o obrazovanju i nastavne programe, što je i cilj ovog PP.

4. REZULTATI ANALIZE

4.1. OPCIJE POLITIKA U OBLASTI INTERKULTURALNOG OBRAZOVANJA – MEĐUNARODNA REGULATIVA I ISKUSTVA

4.1.1. UN I UNESCO REGULATIVA

Svi međunarodni dokumenti koji se odnose na obrazovanje zasnivaju se na *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima*¹ (UN, 1948) u kojoj se, u drugom stavu člana 26, na sledeći način definišu ciljevi obrazovanja: „Obrazovanje treba da bude usmereno ka punom razvitku ljudske ličnosti i učvršćivanju poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ono treba da unapređuje razumevanje, trpeljivost i prijateljstvo među svim narodima, rasnim i verskim grupama, kao i delatnost Ujedinjenih nacija za održanje mira”. Iz perspektive interkulturalnog obrazovanja, značajno je da obrazovanje treba da bude usmereno ka punom razvitku ljudske ličnosti i da treba da promovise razumevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim narodima, rasnim i verskim grupama.

Ovaj stav je često citiran i elaboriran u brojnim dokumentima od ključnog značaja² (konvencijama, deklaracijama i preporukama) koje su donele UN ili UNESCO. Polazeći od koncepta doživotnog učenja i neophodnosti da svaki pojedinac nauči kako da uči, u *Izveštaju za UNESCO Međunarodne komisije za obrazovanje u 21. veku*³ identifikovani su ciljevi IKO koji su predstavljeni kao četiri stuba na koja treba da se osloni obrazovanje. To su: učiti da znam; učiti da uradim; učiti da živim zajedno sa drugima; učiti da budem.

Polazeći od ovih ciljeva, UNESCO u *Smernicama za interkulturalno obrazovanje* definiše tri osnovna principa IKO⁴: 1. IKO poštuje kulturni identitet učenika kroz pružanje kulturalno odgovarajućeg i pristupačnog kvalitetnog obrazovanja za sve; 2. IKO pruža svim

1 <https://www.poverenik.rs/sr-yu/me%C4%91unardni-dokumenti/146-univerzalna-deklaracija-o-ljudskim-pravima.html>

2 Batelaan, P. & Coomans, F, Eds. (1999). *The International Basis for Intercultural Education including Anti-Racist and Human Rights Education*. Paris: UNESCO.

3 Delors, J. (1996). *Learning: The Treasure Within*. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. Paris: UNESCO.

4 *Guidelines on Intercultural Education*. (2006). Paris: UNESCO.

učenicima kulturalna znanja, veštine i stavove koji su im neophodni da budu aktivni i odgovorni građani društva; 3. IKO pruža svim učenicima kulturalna znanja, veštine i stavove koji ih osposobljavaju da doprinose poštovanju, razumevanju i solidarnosti među pojedincima, etničkim, socijalnim i kulturnim grupama i nacijama.

Iz ovih ciljeva i principa proističu i strategije IKO⁵: 1. korišćenje/razvoj (odgovarajućeg) kurikuluma, radnog materijala, udžbenika i materijala za učenje; 2. primena/korišćenje/razvijanje odgovarajućih metoda podučavanja i učenja; 3. izbor/korišćenje odgovarajućeg jezika podučavanja; i 4. odgovarajuće obrazovanje/obuka nastavnika i permanentno stručno usavršavanje nastavnika.

UNESCO ne daje definiciju IK, ali objašnjava njene osnovne elemente i prikazuje ih kroz tzv. „drvo interkulturalnih kompetencija”⁶. Centralni pojmovi: kulturna raznolikost, ljudska prava i interkulturalni dijalog su predstavljeni kao stablo sa elementima koji ih „nose i prate”. I tako, u korenu imamo kulturu (identitet, vrednosti, stavovi, verovanja) i komunikaciju (jezik, dijalog, neverbalna komunikacija). Grane predstavljaju operativne korake: razjašnjenje, podučavanje, promovisanje, podrška i ozakonjenje IK. Ovi koraci su komplementarni - nijedan nije dovoljan i svi su bitni.

4.1.2. REGULATIVA EVROPSKE UNIJE

U poslednjih nekoliko dekada, institucije EU su, u uslovima povremenih proširenja i migracija unutar EU, postale veoma važan faktor za nacionalne politike u obrazovanju. Takođe, pitanje obrazovanja je, od pitanja manjeg značaja za EU, postalo jedno od najvažnijih⁷. Uprkos pozivima za ujedinjenje evropskog obrazovnog prostora u oblasti IKO iz institucija EU i Saveta Evrope, usled povećanja migracija i diversifikovanja stanovništva, sve zemlje unutar EU imaju značajnu autonomiju u oblasti obrazovanja⁸. Stoga su akcije EU bile usmerene ka dopunjavanju inicijativa na nacionalnom nivou zemalja članica (npr. kroz *Otvoreni metod koordinacije*), koji predstavlja interni metod upravljanja kroz koji EU identifikuje zajedničke izazove, promovise najbolje prakse i ohrabruje zemlje članice da preispitaju postojeće nacionalne politike.

5 Isto.

6 *Intercultural Competencies: Conceptual and Operational Framework*. (2013). Paris: UNESCO.

7 Dale, R. & Robertson, S, Eds. (2009). *Globalisation and Europeanisation in Education*. Wallingford: Symposium Books Ltd.

8 Faas, D; Hajisoterious, C. & Panayiotis, A. (2014). *Intercultural Education in Europe: Policies, Practices and Trends*. *British Educational Research Journal*, 40(2), 300–318.

Od osamdesetih godina prošlog veka u Evropi se postepeno uviđa značaj IKO za sve učenike, bez obzira na njihovo kulturno poreklo. U tom smislu, IKO ima dva osnovna cilja: 1. osiguravanje jednakih obrazovnih šansi i školskog postignuća učenika pripadnika manjinskih grupa (npr. kroz obrazovanje na maternjem jeziku ili dvojezično obrazovanje, prilagođavanje metoda poučavanja i evaluacije znanja karakteristikama učenika iz manjinskih grupa i dr), i 2. pripremu svih učenika (bez obzira na manjinsko, odnosno, većinsko poreklo) za suživot u multikulturalnom društvu⁹.

O tome koliko pitanja interkulturalnosti postaju značajna za EU, govori i sam broj dokumenata koji regulišu interkulturalnost i IKO. Njima su se bavile najvažnije institucije EU, poput Saveta Evrope, Saveta Evropske unije, Saveta ministara obrazovanja, Evropske komisije, itd.¹⁰

Sadržaj tih regulativnih dokumenata se može sažeti u četiri oblasti¹¹:

1. Obezbeđivanje jednakog tretmana u obrazovanju. EU zastupa jasan stav o nediskriminaciji, izražen kroz obavezujuću *Direktivu Saveta Evropske unije* od 29. juna 2000. godine, u kojoj se naglašava da se kroz obrazovanje mora osigurati razvoj demokratskog i tolerantnog društva koje omogućava učešće svih osoba bez obzira na rasno i etničko poreklo.
2. Obrazovanje i socijalna inkluzija mladih. Od 2000. godine, kao prioritet na evropskom nivou postavljena je socijalna uključenost mladih (Savet Evropske unije, 2004). Uključivanje mladih ljudi predstavlja veoma važan element evropskih integracija. Ključnu ulogu u tome ima obrazovanje, koje za cilj ima ostvarenje četiri glavna cilja: aktivno građanstvo, lični razvoj, socijalno uključivanje i zapošljivost, i prilagodljivost. S tim u vezi su 8 ključnih kompetencija za celoživotno učenje: komunikacija na maternjem jeziku, komunikacija na stranim jezicima, matematička i naučna pismenost, učenje kako se učiti, preduzimljivost i preduzetnost, digitalne veštine, kulturna ekspresija i kreativnost i interpersonalne i građanske kompetencije.
3. Integracija građana trećih zemalja, tj. migranata. EU okvir o ovim integracijama se razvija od 2002. godine, pre svega kroz razmenu informacija o nacio-

⁹ Sablić, M. (2014). *Interkulturalizam u nastavi*. Zagreb: Naklada Ljevak d.o.o.

¹⁰ Petrović, D. & Jokić, T. (2016). *Interkulturalno obrazovanje u Srbiji: regulativni okvir, stanje i mogućnosti za razvoj*. Beograd: Centar za obrazovne politike.

¹¹ Faas, D, Hajisoterious, C. & Panayiotis, A. (2014). *Intercultural education in Europe: policies, practices and trends*. *British Educational Research Journal*, 40(2), 300–318.

nalnim iskustvima i politikama. *Rezolucija Evropskog parlamenta o obrazovanju dece migranata* iz 2005. godine je istakla značaj integracije u školama, multijezičkog obrazovanja, dijaloga i razmene, kako o kulturi domaćina, tako i o kulturi i istoriji zajednica iz kojih migranti dolaze. Neke od strategija i principa koje zemlje EU razvijaju da bi razvijale ključne kompetencije i ciljeve IKO za migrante su: partnerstvo između škola i zajednica; učenje jezika zemlje domaćina; promocija maternjeg jezika i kulture; nastava jezika za roditelje (posebno majke); učenje zvaničnog jezika zemlje domaćina još od predškolskog obrazovanja i vaspitanja; negovanje i promocija multikulturalnosti kao deo svakog školskog programa; prepoznavanje kvalifikacija roditelja koje su stekli u zemlji porekla radi lakšeg zapošljavanja; partnerstvo sa civilnim društvom; integrativna uloga sportova i drugih vannastavnih aktivnosti; obuke za nastavnike.

4. Praćenje napredovanja i postignuća dece iz različitih kultura. U ovome se zemlje EU, između ostalog, oslanjaju na standardizovane testove, poput PISA, TIMSS i PIRLS.

U EU se promoviše saradnja i interkulturalni dijalog, a kao uslovi za njihovo uspostavljanje se navode poštovanje ljudskih prava, demokratije i vladavine prava, jednako dostojanstvo i međusobno uvažavanje, i posebno se ističe rodna ravnopravnost¹².

4.1.3. REGULATIVA I ISKUSTVA POJEDINIH ZEMALJA EVROPE

Kako bi predstavili različite politike IKO u Evropi, odabrane su četiri evropske zemlje i analizirane njihove regulative. Za ove zemlje smo se opredelile iz sledećih razloga:

1. Nemačku, kao „staru” članicu EU koja se problemima obrazovanja dece migranata bavi od sedamdesetih godina prošlog veka;
2. Irsku, zbog sveobuhvatnog pristupa IKO;
3. Švajcarsku, kao zemlju koja nije članica EU, ali kroz međunarodnu razvojnu saradnju snažno promovise IKO;
4. Mađarsku, kao noviju članicu EU i susednu zemlju, zbog njenog iskustva u nastavi i učenju na manjinskim jezicima.

¹² Council of Europe. (2008). *White Paper on Intercultural Dialogue: Living together as equals in dignity*. Strasbourg: Ministers of Foreign Affairs.

Politike IKO i interkulturalne prakse u ovim zemljama, zasnovane su na UN i EU regulativi, ali su prilagođene specifičnim uslovima i zahtevima svake od zemalja.

NEMAČKA

Zbog sve veće kulturološke raznolikosti nemačkog društva koja je posledica globalizacije, migracija, evropskih integracija i izbegličkih talasa, nemačko Ministarstvo prosvete je na svojoj konferenciji 25. 10. 1996. godine usvojilo (i 5. 12. 2013. godine revidiralo) *Preporuke za interkulturalno obrazovanje i vaspitanje u školama*¹³ koje predstavljaju orijentacioni i multidisciplinarni okvir za zajedničko i sistematsko interkulturalno obrazovanje i vaspitanje u svih 16 nemačkih saveznih pokrajina. Preporuke definišu sledeća četiri načela interkulturalnog obrazovanja i vaspitanja (i odgovarajuće pedagoške mere, metode i teme za njihovo ostvarivanje): 1. Škola smatra da je raznolikost normalna i da predstavlja potencijal za sve; 2. Škola doprinosi sticanju interkulturalnih kompetencija kroz nastavu svih predmeta i kroz vannastavne aktivnosti; 3. Škola je centralno mesto za sticanje jezičkih kompetencija; 4. Škole formiraju aktivna obrazovno-vaspitna partnerstva sa roditeljima.

IRSKA

U Irskom obrazovnom sistemu se IKU posvećuje posebna pažnja i sveobuhvatan irski pristup IKO može da bude model za mnoge evropske zemlje. Veoma detaljna regulativa u Irskoj definiše sve aspekte od značaja za uspešno IKO: od jasno definisanih ciljeva u *Interkulturalnoj obrazovnoj strategiji*¹⁴ do *Smernica za interkulturalno obrazovanje u osnovnim*¹⁵ i *srednjim školama*¹⁶ koje treba da doprinesu ostvarenju tih ciljeva i razvoju Irske kao interkulturalnog društva zasnovanog na zajedničkom razumevanju vrednosti kao što su jezik, kultura i etnička raznolikost, kao i prava na različitost i na život bez diskriminacije.

Ciljevi *Interkulturalne obrazovne strategije 2010-2015* bili su fokusirani na stvaranje interkulturalnog okruženja za učenje, na jezik podučavanja i na komunikaciju između aktera IKU, a sledeće teme su se provlačile kroz sve oblasti: 1. Omogućiti institucio-

13 Interkulturelle Bildung und Erziehung in der Schule (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 25.10.1996 i. d. F. vom 05. 12. 2013).

14 Intercultural Education Strategy 2010-2015. (2010). Dublin: Department of Education and Skills and the Office of the Minister for Integration.

15 Intercultural Education in the Primary School. (2005). Dublin: The National Council for Curriculum and Assessment.

16 Intercultural Education in the Post-Primary School. (2006). Dublin: The National Council for Curriculum and Assessment.

nalni pristup u stvaranju interkulturalnog okruženja za učenje; 2. Osnajiti i razviti interkulturalne nastavne metode; 3. Pomoći učenicima da u potpunosti ovladaju jezikom podučavanja; 4. Ohrabriti i promovisati aktivno partnerstvo, angažovanje i efikasnu komunikaciju između nastavnika, učenika, roditelja i zajednica; 5. Promovisati efikasnu komunikaciju; 6. Promovisati i vrednovati prikupljanje podataka i monitoring, kako bi politike i odluke bile dokumentovane.

ŠVAJCARSKA

Kada se govori o interkulturalnosti, Švajcarska se često smatra paradigmom multikulturalne i multilingvalne zemlje, jer se sastoji od 26 kantona u kojima se govori pretežno nemački, francuski, italijanski ili retoromanski, a u odnosu na druge evropske zemlje, u Švajcarskoj živi najveći broj stranaca (1,7 miliona ili 22,4 % od ukupnog broja stanovnika). Ova lingvistička heterogenost se odražava i na svakodnevni život u švajcarskim školama u kojima je 85 % razreda heterogeno usled različitog kulturnog i jezičkog porekla učenika¹⁷.

Najvažniji instrument za određivanje obrazovnih ciljeva u Švajcarskoj je tzv. *Nastavni plan (Lehrplan 21)*¹⁸ koji se trenutno uvodi u škole u većini kantona. *Lehrplan 21* je prvi zajednički nastavni plan za osnovne škole (*Volksschule*) kojim će se u 21 nemačkom i višjezičnom kantonu ostvariti član 62 saveznog *Ustava*, kojim se nalaže harmonizacija školskih ciljeva. *Lehrplan 21* u delu *Osnove* sadrži poglavlje o obrazovanju za održivi razvoj, u kome se ukazuje na sledećih sedam međupredmetnih tema: politika, demografija i ljudska prava; prirodno okruženje i resursi; rod i ravnopravnost; zdravlje; globalni razvoj i mir; kulturni identitet i interkulturalno razumevanje; privreda i potrošnja.

Kod međupredmetnih kompetencija su za temu „Odnos prema raznolikostima (diversity): raznolikost doživeti kao obogaćivanje (enrichment) i podržati ravnopravnost“, kompetencije definisane na sledeći način: Učenici znaju da uoče i shvate sličnosti i razlike među ljudima; odnose se sa poštovanjem prema ljudima koji dolaze sa različitim prethodnim obrazovanjem ili se razlikuju prema rodu, boji kože, jeziku, socijalnom poreklu, religiji ili načinu života; shvataju dejstvo jezika i koriste govor uvažavanja; prepoznaju potcenjivački govor i isti ne prihvataju pasivno.

Kako se ovo konkretno prenosi u nastavne planove, zavisi od kantona i delom i od

17 Muller Mirza, N. (2011). Civic Education and Intercultural Issues in Switzerland: Psychosocial Dimensions of an Education to "Otherness". *Journal of Social Science Education*, 10(4), 31-40.

18 <http://www.lehrplan21.ch/>

škola. Uvid u to može da pruži na primer nastavni plan kantona Ciriha¹⁹, u kome se međupredmetne kompetencije prenose i na pojedine predmetne nastavne planove.

Kao i u Nemačkoj, najveći izazov u obrazovnom sistemu Švajcarske predstavlja integracija dece migranata i trebalo bi da obezbedi poštovanje njihovih prava na negovanje jezika i kulture zemlje porekla. Švajcarska, osim toga, podržava IKO u zemljama porekla migranata, pa i šire: kroz projekte švajcarske međunarodne razvojne saradnje, organizovanjem međunarodnih konferencija o IKO i uporednih analiza u kojima se IKO u Švajcarskoj upoređuje sa IKO u Španiji, Turskoj, Bugarskoj, Srbiji i sl. Posebna pažnja je posvećena interkulturalnoj osetljivosti nastavnika po Benetovom modelu²⁰. Istražuje se teorija o uticaju interkulturalne osetljivosti nastavnika na njihovo mišljenje o IKO i daju empirijski dokazi o tome da mišljenje nastavnika o IKO zavisi od stepena njihove interkulturalne osetljivosti.

MAĐARSKA

U Mađarskoj se pitanju IKO posvećuje više pažnje tek od ulaska Mađarske u EU 2004. godine i procesa harmonizacije propisa. U mađarskom *Zakonu o opštem obrazovanju* (2011)²¹ nema odredbi koje se odnose na interkulturalnost, ali je zato inkluzija dece različitih sposobnosti, različitog etničkog i nacionalnog porekla postala deo zvanične politike obrazovanja. Dve novine²² u *Zakonu* doprinose boljem uključivanju romske i ostale dece iz društveno marginalizovanih grupa i time indirektno i razvoju interkulturalnosti: to je odredba koja se odnosi na trajanje obaveznog obrazovanja (od treće godine do navršene 16. godine učenika) i odredba o obaveznoj celodnevnoj školi u kojoj učenici borave do 16 časova. *Zakon o opštem obrazovanju* garantuje prava nacionalnih manjina (kojih ima 13) na osnivanje sopstvenih škola i obrazovanje na maternjem jeziku.

19 <http://zh.lehrplan.ch/index.php?code=e|200|4>

20 Leutwyler, B; Mantel, C; Petrović, D; Dimitrijević, B. and Zlatković B. (2014). Teachers' Beliefs about Intercultural Education: Different Levels of Intercultural Sensitivity in Schooling and Teaching. *Educational Research*, 5(8):280-289.

21 2011. évi CXCV. Törvény a nemzeti köznevelésről.

22 *Változások a magyar oktatási rendszerben.2014.*

4.2. INTERKULTURALNO OBRAZOVANJE – REGULATIVNI OKVIR I STANJE U SRBIJI

Ovo poglavlje uključuje analizu stanja u Srbiji baziranu na analizi zakonske regulative i strateških dokumenata u oblasti obrazovanja u Republici Srbiji, kao i rezultata do kojih je ekspertska tim došao putem empirijskog, kvalitativnog istraživanja, koje je opisano u uvodu.

Pravni okvir koji u Republici Srbiji predstavlja osnovu za IKO čine međunarodni instrumenti (posebno oni koje su doneli Ujedinjene nacije i Savet Evrope) i nacionalno zakonodavstvo. Osnovni pravni instrumenti Republike Srbije kojima se uvažava multietnički karakter našeg društva jesu *Ustav Republike Srbije* (2006) i *Zakon o zabrani diskriminacije* (2009).

Zakoni u oblasti obrazovanja takođe imaju u sebi elemente na kojima može da se zasniva interkulturalno obrazovanje. U *Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*²³ (ZOSOV) pridavala se velika važnost zabrani diskriminacije u obrazovnim ustanovama, garantovala se ravnopravnost i kvalitetno obrazovanje za svu decu, učenike i odrasle: uređivanjem inkluzivnog obrazovanja putem nediskriminatorne upisne politike, individualizacije nastavnog programa i uvođenja individualnih obrazovnih planova za decu kojoj je to potrebno. Opštim principima sistema obrazovanja i vaspitanja (član 3), u ZOSOV se podržavaju ravnopravnost, tolerancija, ljudska prava i društvena odgovornost. U stavu 3 se navodi da je obrazovanje i vaspitanje u demokratski uređenoj i socijalno odgovornoj ustanovi u kojoj se neguje otvorenost, saradnja, tolerancija, svest o kulturnoj i civilizacijskoj povezanosti u svetu, posvećenost osnovnim moralnim vrednostima, vrednostima pravde, istine, solidarnosti, slobode, poštenja i odgovornosti i u kojoj je osigurano puno poštovanje prava deteta, učenika i odraslog. Razvijanje multikulturalizma je eksplicitno navedeno među ciljevima obrazovanja i vaspitanja (član 4, stav 1, tačka 14 u ZOSOV 2009) i glasi: „formiranje stavova, uverenja i sistema vrednosti, razvoj ličnog i nacionalnog identiteta, razvijanje svesti i osećanja pripadnosti državi Srbiji, poštovanje i negovanje srpskog jezika i svog jezika, tradicije i kulture srpskog naroda, nacionalnih manjina i etničkih zajednica, drugih naroda, razvijanje multikulturalizma, poštovanje i očuvanje nacionalne i svetske kulturne baštine”. ZOSOV u članu 9 koji se odnosi na upotrebu jezika, definiše mogućnosti ostvarivanja prava na obrazovanje na maternjem jeziku za pripadnike nacionalnih manjina i mogućnost izvođenja obrazovno-vaspitanog rada na stranom jeziku (slične odredbe postoje i u *Zakonu o os-*

23 Službeni glasnik RS, br. 72/09, 52/11, 55/13, 35/15 - autentično tumačenje, 68/15 i 62/16 – US.

novnom obrazovanju i vaspitanju, član 12; i u Zakonu o srednjem obrazovanju, član 5), a poseban stav je posvećen pravu zajednice gluhih da se školuje na znakovnom jeziku „i pomoću sredstava tog jezika” (ZOSOV, član 9). Zakon reguliše i upotrebu jezika prilikom psihološke i pedagoške procene u školi. Predviđeno je da dete upisano u školu ispituju psiholog i pedagog škole na maternjem jeziku deteta, a ukoliko za to ne postoji mogućnost, škola je dužna da „angažuje prevodioca na predlog Nacionalnog saveta nacionalne manjine” (ZOSOV, član 98).

Uočljivo je, međutim, da je u ovom ZOSOV osnova data pre za multikulturalno, nego za IKO, s obzirom da se princip interkulturalnosti ne pominje niti među principima, niti među ciljevima obrazovanja i vaspitanja; pritom, multikulturalnost se pominje svega jedanput.

U novom ZOSOV, koji je stupio na snagu 7. oktobra 2017. godine (nakon što je napisana prva verzija ovog predloga politika, prim. aut), može se naći nešto više osnova za IKO. Naime, u novom ZOSOV (2017) interkulturalnost se pominje tri puta, i to: u članu 7, koji navodi principe obrazovanja i vaspitanja (u tački 5, koja govori o podršci učenicima kojima je potrebna dodatna obrazovna podrška se eksplicitno navodi „u skladu sa principima inkluzivnog i interkulturalnog obrazovanja i vaspitanja”), zatim u članu 9, koji precizira ciljeve obrazovanja i vaspitanja (u tački 16 – razvijanje ličnog i nacionalnog identiteta, razvijanje svesti i osećanja pripadnosti Republici Srbiji, poštovanje i negovanje srpskog jezika i maternjeg jezika, tradicije i kulture srpskog naroda i nacionalnih manjina, razvijanje interkulturalnosti, poštovanje i očuvanje nacionalne i svetske kulturne baštine) i u članu 11, koji definiše ključne kompetencije za celoživotno učenje, kao krajnje ishode procesa obrazovanja i vaspitanja (u stavu 2, tačka 2 – komunikacija na stranom jeziku: sposobnost izražavanja i tumačenja koncepata, misli, osećanja, činjenica i mišljenja u usmenoj ili pisanoj formi uključujući veštine posredovanja sumiranjem, tumačenjem, prevodenjem, parafraziranjem i na druge načine, kao i interkulturalno razumevanje).

Napominjemo da je eksplicitnije pominjanje interkulturalnosti sugerisano zakonodavcu upravo od strane autorki ovog PP i poslato u ime EHO u maju mesecu 2017. godine (a pre finaliziranja PP), u rokovima određenim za **javnu raspravu** i pre izrade konačne verzije nacrtu ZOSOV koji je ušao u skupštinsku proceduru 20. septembra 2017. godine. Smatramo da je time EHO već dao značajan doprinos poboljšanju zakonskih osnova za IKO u Srbiji. Sugerisano je ukupno 13 izmena i dopuna, od kojih su usvojene tri (direktno) i dve (implicitno), uz ogradu da nije moguće ustanoviti da li su ove sugestije stizale i od strane drugih učesnika u javnoj raspravi.

Međutim, analiza pokazuje da strategija razvoja obrazovnog sistema u Srbiji još uvek nije u potpunosti zasnovana na interkulturalnom, već više na multikulturalnom pristupu obrazovanju. Srbija kao potpisnica mnogih međunarodnih dokumenata, pitanja marginalizacije, diskriminacije i netolerancije na kulturne različitosti još uvek nije dovoljno ugradila u obrazovni sistem. Osnovni strateški dokument na polju obrazovanja je *Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine (SROS)*^{24, 25}, usvojena u oktobru 2012. godine, ne prepoznaje dovoljno ni multikulturalni karakter našeg društva niti potrebu za interkulturalnom interakcijom.

Kao jedan od pokazatelja je činjenica da se multikulturalnost i interkulturalnost ne pominju eksplicitno u tekstu SROS. Takođe, aspekti koji bi se mogli dovesti u vezu sa interkulturalnosti su nedovoljno istaknuti kao prioritetni ciljevi per se, već u cilju stvaranja boljeg položaja i privredne konkurentnosti Srbije²⁶. Zatim, kod strateških mera koje se predlažu za poboljšanje kvaliteta u predškolskom vaspitanju, navode se mere koje nalažu uvažavanje različitosti među decom, ali ne i podsticanje interakcije među različitostima.²⁷ U funkcijama srednjeg obrazovanja, navodi se da je potrebno da se mladi ljudi razvijaju u buduću elitu zemlje, koja će „doprinositi očuvanju i razvoju nacionalnih i kulturnih specifičnosti identiteta” (str. 50), ali ne i omogućiti približavanje i dijalog tih kulturnih identiteta. Stoga zaključujemo da je u SROS nedovoljno naglašena potreba za interkulturalnim pristupom u obrazovanju, već da se podrazumeva multikulturalni pristup. Samim tim, ne sagledava se neophodnost razvijanja IK putem IKO. Sa druge strane je opredeljenje izneto u SROS, da se „nastavi sa razvojem demokratskog i socijalno pravičnog, pravno uređenog, bezbednog i razvojno odgovornog društva” u

24 http://www.kg.ac.rs/Docs/strategija_obrazovanja_do_2020.pdf

25 U SROS se razmatraju sledeći obrazovni podsistemi: predškolsko obrazovanje i vaspitanje; osnovno obrazovanje i vaspitanje; opšte i umetničko srednje obrazovanje i vaspitanje; srednje stručno obrazovanje i vaspitanje (preduniverzitetsko obrazovanje); osnovne i master akademske studije; doktorske studije; strukovne studije; obrazovanje nastavnika (univerzitetsko obrazovanje) i obrazovanje odraslih (od osnovnog do visokog obrazovanja).

26 Na primer, u osnovama na kojima počiva SROS, kao drugo opredeljenje autori navode (str. 5): „Međunarodni položaj i ukupna strateška pozicija Republike Srbije mora se popravljati, u prvom redu, povećanjem međunarodne konkurentnosti privrede Republike Srbije i investicione privlačnosti njenog privrednog i drugog prostora, da se istrajno i posvećeno čuva i neguje nacionalno kulturno nasleđe i identitet, razvija tolerantan i kooperativan odnos prema drugim kulturama i jača doprinos kulture ukupnom kvalitetu života stanovnika Republike Srbije”.

27 Na primer, kod mera za predškolsko obrazovanje, na str. 24 SROS, kod standarda kvaliteta vaspitno-obrazovnog procesa, navedeno je: „1. tretman dece u skladu s pravima deteta, uvažavanje individualnih karakteristika svakog deteta i njegove ličnosti te kulturnih specifičnosti i različitosti među decom”. Samo uvažavanje različitosti je osnov multikulturalnog, a ne IKO, koje zahteva veći stepen interakcije i „građenje na različitostima”.

skladu sa IKO. Osim toga, uočavanje nepravde i diskriminacije, težnja za kvalitetnim obrazovanjem za sve i uspostavljanje ravnopravnosti u jednom društvu važne su dimenzije interkulturalnosti koje se promovisu i podstiču IKO i o tome se govori na više mesta u SROS.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (ZOSOV)²⁸ predstavlja krovni zakon kojim se uređuju osnove sistema predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja. Taj zakon istovremeno predstavlja osnov za mnoge posebne zakone kojima se uređuju pojedini aspekti svakog nivoa obrazovanja, kao što su *Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju* (ZPVO), *Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju* (ZOOV), *Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju* (ZSOV) i zakoni kojima se uređuju pojedini aspekti sistema, kao što su *Zakon o učeničkom i studentskom standardu* (ZUSS), *Zakon o udžbenicima i nastavnim sredstvima* (ZUNS) i *Zakon o obrazovanju odraslih*. ZPVO²⁹ definiše neke principe predškolskog vaspitanja i obrazovanja, koji direktno podržavaju ravnopravnost, pravednost, uvažavanje različitosti i kulturnih specifičnosti, čime se otvara širok prostor za interkulturalno vaspitanje i obrazovanje. To su, „dostupnost: jednako pravo i dostupnost svih oblika predškolskog vaspitanja i obrazovanja, bez diskriminacije i izdvajanja po osnovu pola, socijalne, kulturne, etničke, religijske ili druge pripadnosti, po mestu boravka, odnosno prebivališta, po osnovu materijalnog ili zdravstvenog stanja, teškoća i smetnji u razvoju i invaliditeta, kao i po drugim osnovama, u skladu sa zakonom” (član 4, stav 2, tačka 1); „demokracija: uvažavanje potreba i prava dece i porodice, uključujući pravo na uvažavanje mišljenja, aktivno učešće, odlučivanje i preuzimanje odgovornosti” (član 4, stav 2, tačka 2); „autentičnost: celovit pristup detetu, uvažavanje razvojnih specifičnosti predškolskog uzrasta, različitosti i posebnosti, negovanje igre kao autentičnog načina izražavanja i učenja predškolskog deteta, oslanjanje na kulturne specifičnosti” (član 4, stav 2, tačka 4). ZOOV³⁰, osim ciljeva obrazovno-vaspitanog rada koji su usklađeni sa ZOSOV (član 21), u članu 22 daje i listu od 14 očekivanih ishoda osnovnog obrazovanja i vaspitanja, među kojima su tri posebno značajna sa aspekta interkulturalnosti u obrazovanju: „umeti da prepoznaju i uvažavaju ljudska i dečja prava i biti sposobni da aktivno učestvuju u njihovom ostvarivanju” (član 22, stav 1, tačka 11); „imati razvijeno osećanje pripadnosti sopstvenoj porodici, naciji i kulturi, poznavati sopstvenu tradiciju i doprinostiti njenom očuvanju i razvoju” (član 22, stav 1, tačka 12); „znati i poštovati tradiciju, identitet i kulturu drugih zajednica i biti sposobni da saraduju sa njihovim pripadnicima” (član 22, stav 1, tačka 13). Osim predviđanja mogućnosti sprovođenja nastave i drugih oblika obrazovno-vaspitanog rada

28 http://www.paragraf.rs/propisi_download/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.pdf

29 http://www.nsprv.org/zakon_o_predskolskom_vaspitanju_i_obrazovanju.pdf

30 http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovnom_obrazovanju_i_vaspitanju.html

van sedišta ustanove (član 20 – Izdvojeno odeljenje), u ZOOV se definiše ostvarivanje ovakvih oblika uz uvažavanje demografskih, geografskih, ekonomskih i kulturnih specifičnosti. ZSOV³¹ se oslanja na ZOSOV u definisanju ciljeva srednjeg obrazovanja i vaspitanja i, između ostalog, posebno ističe „poštovanje rasne, nacionalne, kulturne, jezičke, verske, rodne, polne i uzrasne ravnopravnosti, tolerancije i uvažavanja različitosti” (član 2, stav 1, alineja 6). ZUNS³² predviđa mogućnost štampanja udžbenika na jeziku i pismu nacionalne manjine za učenike za koje se obrazovno-vaspitni rad izvodi na tom jeziku (član 3), što takođe reguliše i ZOSOV (član 102, stav 3). U ZUNS se takođe eksplicitno zabranjuju diskriminacija, omalovažavanje, ugrožavanje ili izdvajanje grupe ili pojedinaca, odnosno podsticanje na takvo ponašanje putem sadržaja i oblika udžbenika i drugih nastavnih sredstava (član 11 – Jednake mogućnosti i zabrana diskriminacije).

Ukratko, u postojećoj zakonskoj regulativi koja je analizirana pre finalizacije PP, utvrđene su osnove prevashodno za multikulturalno obrazovanje, a manje za interkulturalno, pri čemu je posebna pažnja posvećena samo dvama aspektima interkulturalnog obrazovanja: inkluzivnom obrazovanju i obrazovanju na jezicima manjina. Interkulturalnost kao princip se ne pominje niti jednom u SROS 2020, niti u ZOSOV iz 2009. godine. U novom ZOSOV, usvojenom nakon što je PP već bio poslat naručiocu, interkulturalnost se eksplicitno pominje među principima i ciljevima obrazovanja i vaspitanja, kao i među ključnim kompetencijama za celoživotno učenje. U tom smislu, ZOSOV iz 2017. godine predstavlja napredak u odnosu na stari krovni zakon.

Pored analize zakona i strateških dokumenata, ekspertski tim je sproveo istraživanje primenom *kvalitativnih istraživačkih metoda (onlajn intervju i fokus grupa)*. Rezultati istraživanja se mogu sažeti u tri oblasti:

1. Politička posvećenost IKO. Rezultati istraživanja ukazuju da ne postoji politička posvećenost, niti dovoljna politička volja da se IKO primenjuje u obrazovnom sistemu Republike Srbije. Ovaj problem je širi od sfere obrazovanja, tj. posvećenost Vlade Republike Srbije ka razvoju interkulturalnog društva i vrednosti je, takođe, nedovoljna. Opređenost MPNTRS za IKO se vidi kao deklarativno, za razliku od uloge Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, upravu i nacionalne zajednice i Pedagoškog zavoda Vojvodine koja se vidi kao značajna u odnosu na uređivanje obrazovanja manjina. Nepostojanje političke opređenosti za interkulturalnost, vidljiva je i u SROS, u kojoj planovi za razvoj obrazovnog sistema nisu zasnovani na interkulturalnom pristupu i na

31 http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_srednjem_obrazovanju_i_vaspitanju.html

32 https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_udzbenicima.html

promovisanju interkulturalnih vrednosti. Zbog nepostojanja jasne političke opredeljenosti za IKO u Srbiji, smanjene su mogućnosti za uključivanje zainteresovanih grupa (kao što su institucije koje obrazuju nastavnike – pružaoci usluga inicijalnog obrazovanja nastavnika, udruženja nastavnika i roditelja, nevladine organizacije, donatori, i drugi) u proces unapređivanja i podržavanja interkulturalnog obrazovanja i interkulturalnog učenja u Srbiji, osim u oblasti obrazovanja nacionalnih manjina gde je konstatovano da su svi relevantni stakeholderi reprezentovani. U domenu interkulturalnog obrazovanja najviše su angažovane pojedine škole i nastavnici (kroz učešće u projektima) i nevladin sektor (kroz koncipiranje i realizaciju projekata iz oblasti interkulturalnosti, obuka za nastavnike, i davanje preporuka i sažetaka za praktične politike). Značaj unapređivanja IKO i IKU u Srbiji, prepoznat je i od strane pojedinih donatora, kao što su Fondacija za otvoreno društvo, Pestaloci dečija fondacija, KulturKontakt i dr. Na primer, u svom strateškom ciklusu 2014-2017, Fondacija za otvoreno društvo je podržala projekat Centra za obrazovne politike pod nazivom „Interkulturalno obrazovanje u sistemu obrazovanja u Srbiji“ u okviru kojeg je realizovana studija regulativnog okvira, stanja i mogućnosti za razvoj interkulturalnog obrazovanja u Srbiji i formulisane preporuke za donosiocima odluka u obrazovanju³³. Zaključci i preporuke iz ove studije integrisani su i dalje razrađeni u ovom strateškom dokumentu.

2. Određenje IKO i IKU; problemi i primena u praksi. Većina učesnika smatra da je IKO ono što je formalizovano kroz sistem obrazovanja i što podrazumeva obrazovanje za sve učenike. Najsrodniji IKO su inkluzivno obrazovanje i obrazovanje nacionalnih manjina, ali se ta srodnost ne prepoznaje i ne eksplicira u zakonskom i strateškom okviru. S druge strane, IKU se prvenstveno shvata kao osveščivanje sebe (kao kulturnog bića) i sagledavanje društvenih fenomena iz više uglova. IKO se u praksi primenjuje sporadično, kao izolovani događaj (na neki povod), i nije dovoljno autentično u školama. Takođe, u praksi se u multikulturalnim školama više poštuju principi IKO i realizuje više aktivnosti preko kojih se ostvaruje IKO i IKU; međutim i to prilično zavisi od senzibilnosti i stručnosti pojedinih nastavnika. Kada se IKO primenjuje u školi, ostavlja brojne pozitivne promene (sagledavanje šireg konteksta, promena mišljenja i stavova kod učenika, bolja integracija učenika, poboljšana saradnja sa roditeljima; izlazak ka zajednici i dr). Sadržaji koji su trenutno zastupljeni u kurikulumima uglavnom su odraz orijentacije na multikulturalno učenje

33 Petrović, D. & Jokić, T. (2016). Interkulturalno obrazovanje u Srbiji: regulativni okvir, stanje i mogućnosti za razvoj. Beograd: Centar za obrazovne politike.

(upoznavanje tradicije, običaja, obeležavanje datuma) dok je malo zastupljeno sadržaja IKU (mada ni multikulturalnih sadržaja nema u primetnoj meri). Identifikovan je i problem homogenizacije i dominacije kulturnih obrazaca većinske nacije u kurikulumu, kao što je, na primer, slučaj sa sadržajima iz istorije ili književnosti.

3. Kompetencije i stavovi učenika i nastavnika. Kompetencije nastavnika za IKO su, po mišljenju većine učesnika, nedovoljne (na primer, pored nepoznavanja stranih i jezika manjina, nastavnici ne poznaju dovoljno ni kulturu, ni običaje drugih etničkih grupa; nastavnici su u nedovoljnoj meri interkulturalno osetljivi³⁴ i dr). Određeni broj nastavnika još uvek ima negativne stereotipe i predrasude kojih nekada nisu ni svesni³⁵. Učenici, a ponekad i nastavnici, vide da se kroz sadašnje obrazovanje jačaju upravo razlike i netolerancija (npr. odvajanje učenika u odeljenja na osnovu jezika na kojem slušaju nastavu, bez zajedničkih časova; prisilno uključivanje učenika na časove veronauke; nedovoljno dobar status nastavnog predmeta Građansko vaspitanje i nastavnika koji ovaj predmet predaju i sl). Zatim, nastavnici nisu dovoljno osetljivi, niti kompetentni da kulturne razlike iskoriste kao priliku za učenje, već ih češće vide kao prepreku i fokus stavljaju na sličnosti učenika. Nastavnici smatraju da bavljenje razlikama može biti pretnja za kvalitet obrazovnog procesa, što je smetnja za IKO. Zbog nepostojanja zakonske regulative, nastavnici koji poseduju određena znanja o IKO, nisu sigurni kako i kada treba da ih primenjuju (unutar časova redovne nastavne ili u vannastavnim aktivnostima)³⁶.

34 Prema rezultatima istraživanja (Jokić & Petrović, 2016) najveći broj nastavnika se u pogledu razvoja interkulturalne osetljivosti nalazi na stadijumu *minimiziranja* kulturalnih razlika (63,2 %) i na dva stadijuma etnocentrizma – *odbrana* od kulturalnih razlika (20 %) i *poricanje* kulturalnih razlika (9,7 %), dok je stadijum *prihvatanja* kulturalnih razlika u razvoju interkulturalne osetljivosti dostigao samo jedan nastavnik (0,6 %).

35 Prema rezultatima upitnika koji su učesnici obuka popunjavali na početku obuka u ciklusima 2016. i 2017. godine (EHO, 2016, 2017) pokazalo se da je socijalna distanca prema osobama drugačije seksualne orijentacije izraženije nego bilo koja druga socijalna distanca, zatim sledi distanca prema Albancima i prema Romima. Najizraženija distanca utvrđena je u pogledu privatnih i porodičnih odnosa, dok je slabije izražena u profesionalnoj sferi.

36 Preko 55 % nastavnika je, u ulaznom upitniku u oba ciklusa obuka (EHO, 2016, 2017) bilo neodlučno da li IKO treba da bude poseban predmet u školi, a oko 10 % nastavnika je smatralo da ga treba uvesti kao poseban predmet; nasuprot tome, po principima dobre obrazovne prakse, nastavnici smatraju da sadržaji i metode koje promovisu IKO i interkulturalni dijalog treba da budu integrisani u postojeće predmete i vannastavne aktivnosti.

5. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na osnovu prikazanih regulativnih opcija politika u oblasti interkulturalnog obrazovanja na međunarodnom nivou, regulativa i iskustava u ovoj oblasti u pojedinim evropskim zemljama, kao i na osnovu analize regulative i stanja u Srbiji, možemo izvesti sledeće zaključke i preporuke.

5.1. ZAKLJUČCI

- Međunarodna regulativa i iskustva koja se odnose na ciljeve i principe IKO, kao i strategije za njihovo ostvarivanje pokazuju da IKO ne može da bude puki „dodatak” postojećem kurikulumu, već se odnosi na ukupno okruženje u kojem se odigrava učenje, kao što su „život škole, donošenje odluka, obrazovanje i stručno usavršavanje nastavnika, školski program, jezici podučavanja, metode podučavanja, interakcija među učenicima, udžbenici i radni materijali”³⁷.
- Zakonski okvir u Srbiji obezbeđuje značajne preduslove za IKO propisujući da obrazovni sistem mora da obezbedi kvalitetno obrazovanje i ravnopravnost u obrazovanju za svu decu, učenike i odrasle; uključujući u obrazovni sistem obrazovanje na jezicima manjinskih zajednica; propisujući zabranu diskriminacije u institucijama obrazovanja i vaspitanja, propisujući obrazovanje u skladu sa ljudskim pravima i pravima deteta; propisujući da obrazovanje treba da pripremi za život u savremenom multikulturalnom i demokratskom društvu; podržavajući ravnopravnost, toleranciju, ljudska prava i društvenu odgovornost kroz opšte principe sistema obrazovanja; definišući osnovne vrednosti čije usvajanje obrazovanje treba da obezbedi, a koje su istovremeno ključne vrednosti i za IKO i dr. Međutim, ni u jednom segmentu zakonske regulative se ne pominje IKO, niti se sticanje interkulturalne kompetentnosti nalazi među detaljno opisanim ciljevima obrazovanja i vaspitanja. Takođe, ne postoji zakonska obaveza za primenu IKO principa, već pre za tolerisanje

pasivne koegzistencije različitih kulturnih grupa. Sve ovo navodi na zaključak da se u najboljem slučaju u srpskom sistemu obrazovanja prvenstveno neguje multikulturalnost, dok je aktivno prožimanje različitih kultura potpuno zanemareno u svim važnim zakonskim i strateškim dokumentima.

- SROS dosta pažnje posvećuje pravednosti obrazovnog sistema, što je jedno od ključnih pitanja IKO. Pravednost obrazovanja se u SROS izjednačava sa povećanjem obuhvata obrazovanjem i smanjenjem ranog napuštanja obrazovanja dece iz osetljivih grupa i to samo na predškolskom i osnovnoškolskom nivou, što nije dovoljno za pravo IKO. U SROS su pojedini elementi IKO (kao što su razumevanje i saradnja različitih kultura; pozitivno vrednovanje i očuvanje kulturne raznolikosti; doprinos različitih kultura razvoju društva i jačanje društvene kohezije; razvoj kulturnog identiteta srpskog naroda i nacionalnih manjina) zastupljeni jedino u delu koji se odnosi na akademsko univerzitetsko obrazovanje, što je problematično, jer se tako zanemaruje važnost uvođenja IKO od predškolskog uzrasta i neophodnost obezbeđivanja kontinuiteta ovog vida obrazovanja kroz ceo obrazovni sistem. Još jedan nedostatak SROS je i taj što se IKO i razvoj IK ne sagledava ni kao sastavni deo inicijalnog obrazovanja i stručnog usavršavanja nastavnika.
- IKO su najrodniji IO i obrazovanje nacionalnih manjina, ali se ta srodnost ne prepoznaje i ne eksplicira u zakonskom i strateškom okviru u Srbiji. Ne uočava se da je IKO blisko konceptu IO i da ga upotpunjava tj. da IKO doprinosi socijalnoj i obrazovnoj inkluziji i time predstavlja snažnu podršku IO. Takođe, ne prepoznaje se ni komplemenarnost IKO i drugih vidova obrazovanja, koja nastoje da osposobe pojedinca za život u društvu punom različitosti, kao što su obrazovanje za demokratsko građanstvo, obrazovanje za ljudska i dečija prava, mirovno i transformativno obrazovanje.
- Nastavnici u Srbiji su nedovoljno pripremljeni za implementaciju IKO i rad u kulturološko raznovrsnim odeljenjima. Pojedini nastavnici imaju negativan stav prema kulturnim razlikama i nedovoljno su svesni stereotipa i predrasuda koje imaju prema pripadnicima drugih kultura, te je potrebno raditi na razvijanju stavova i drugih elemenata nastavničkih kompetencija koji bi bili neophodna osnova za IKO.

37 Gošović, R; Mrše, S; Jerotijević, M; Petrović, D. i Tomić, V. (2009). Vodič za unapređenje interkulturalnog obrazovanja. Beograd: Grupa MOST i Fond za otvoreno društvo, str. 19.

5.2. PREPORUKE

- MPNTRS, u saradnji sa NPS, domaćim ekspertima iz oblasti IKO i nastavnicima koji već implementiraju IKO, treba da definiše strategiju kojom se ostvaruju vrednosti, principi i ciljevi IKO i razvijaju IK. Strategija IKO treba da se odnosi na: 1. kurikulum, udžbenike i nastavne materijale (u kurikulumu, udžbenicima i nastavnim materijalima potrebno je da budu reprezentovani sadržaji i doprinosi različitih kultura; kurikulum, udžbenici i nastavni materijali trebalo bi da budu kritički preispitani kako bi se iz njih eliminisale pristrasnosti, predrasude i stereotipi); 2. metode nastave i učenja (interaktivne metode nastave, kooperativno učenje, tematska nastava, projektna nastava i sl); 3. jezik podučavanja (organizovanje nastave na maternjem jeziku za pripadnike nacionalnih manjina, dodatna obrazovna podrška učenicima za ovladavanje jezikom na kojem se odvija nastava, korišćenje stranih jezika za izvođenje pojedinih časova i obrazovno-vaspitanog rada u različitim predmetima i dr); 4. obrazovanje i permanentno stručno usavršavanje nastavnika (reformisanje inicijalnog obrazovanja i stručnog usavršavanja nastavnika u pravcu razvoja veće interkulturalne osetljivosti i nastavničkih kompetencija koje su potrebne za IKO).
- MPNTRS bi trebalo da razvije sisteme za: 1. prikupljanje podataka i monitoring implementacija politike IKO kako bi strateške odluke bile dokumentovane i zasnovane na podacima; 2. identifikovanje i širenje primera dobrih praksi implementacije IKO u školama/vaspitanje obrazovnim ustanovama uzimajući u obzir postojeće platforme³⁸, alate i mehanizme koji funkcionišu.
- MPNTRS u saradnji sa donatorima, treba da obezbedi sinergiju između projekata iz oblasti IKO i projekata koji se odnose na druge vidove obrazovanja koji takođe nastoje da osposobe pojedinca za život u društvu punom različitosti, kao što su obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava, inkluzivno obrazovanje, mirovno obrazovanje i dr.
- NPS bi trebalo da razvije vodič za primenu zakonske regulative u oblasti IKO, u vidu *Smernica za implementaciju IKO i za samoprocenu (samoevaluaciju) interkulturalnosti škole/vaspitanje obrazovne ustanove*, koje bi bile jedinstvene na nivou države, ali dovoljno fleksibilne da uvažavaju specifičnosti svake škole/vaspitanje obrazovne ustanove.

- NPS bi trebalo da revidira standarde kompetencija za profesiju nastavnika tako da se jasno istakne značaj IKO i za profesionalnu pripremu i za profesionalni razvoj nastavnika. U standarde kompetencija za profesiju nastavnika je potrebno uključiti interkulturalnu osetljivost i interkulturalnu kompetentnost, kao sastavni deo korpusa kompetencija nastavnika.
- Da bi inicijalno obrazovanje nastavnika doprinelo razvoju interkulturalne osetljivosti i omogućilo sticanje interkulturalnih kompetencija, neophodno je da pedagoški fakulteti koji obrazuju buduće učitelje (razredne nastavnike) i fakulteti koji obrazuju buduće predmetne nastavnike u svoje studijske programe uključe IKO (barem kao izborni predmet, a optimalno bi bilo da IKO bude obavezni predmet) i da praksu studenata organizuju u multikulturalnim školama, gde bi studenti imali prilike da stiču nastavna iskustva u kulturno heterogenim odeljenjima, da uče kroz mentorstvo i saradnju sa interkulturalno osetljivim i kompetentnim nastavnicima.
- Ministar prosvete i nauke Republike Srbije bi trebalo da propiše da se na listu prioriteta oblasti za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju uključi IKO kako bi se obezbedilo stručno usavršavanje i razvoj interkulturalne osetljivosti i interkulturalnih kompetencija nastavnika, vaspitača, pedagoških asistenata i stručnih saradnika i time doprinelo stvaranju tolerantne i nediskriminativne sredine za učenje i razvoj svakog deteta, učenika i odraslog. Stručno usavršavanje bi trebalo da uključi i kontrolu primene naučenog, kao i sticanje interkulturalnog iskustva (na primer, kroz rad u multikulturalnim školama, studijska putovanja, međunarodnu saradnju i sl).
- Interkulturalnost bi trebalo da bude integralni deo sistema za razvoj, praćenje, eksterno vrednovanje i samovrednovanje kvaliteta rada škole/vaspitanje obrazovne ustanove. Školske uprave MPNTRS bi trebalo da prilikom eksternog vrednovanja kvaliteta rada škole/predškolske ustanove obuhvate i pokazatelje interkulturalnosti. S druge strane, potrebno je da opredeljenost za interkulturalni pristup obrazovanju bude vidljiva u viziji i misiji škole/predškolske ustanove. Timovi za razvojno planiranje u institucijama vaspitanja i obrazovanja bi trebalo da interkulturalnost uključe kao jedan od strateških ciljeva razvojnih planova. Takođe, trebalo bi da timovi za samovrednovanje kvaliteta rada u institucijama vaspitanja i obrazovanja uključe i samoprocenu zastupljenosti indikatora interkulturalnosti. U školama bi samoevaluacija indikatora interkulturalnosti trebalo da uključi nastavne sadržaje i metode, nastavne i vannastavne aktivnosti, školski etos,

partnerstvo sa roditeljima i lokalnom zajednicom.

- Istraživači u oblasti obrazovanja bi trebalo da sprovedu istraživanja interkulturalnih kompetencija i interkulturalne osetljivosti nastavnika i drugih zaposlenih u obrazovanju i načina na koji širi socio-politički kontekst, obrazovne i školske politike podržavaju (ili sputavaju) razvoj ovih kompetencija, kako bi se kroz inicijalno obrazovanje i stručno usavršavanje obezbedilo njihovo razvijanje i dostizanje stadijuma prihvatanja u razvoju interkulturalne osetljivosti.

6. LITERATURA

- Allemann-Ghiona, C. (2008). *Intercultural Education in Schools*. Brussels: European Parliament.
- Batelaan, P. & Coomans, F. (1999). *The International Basis for Intercultural Education Including Anti-Racist and Human Rights Education*. Paris: UNESCO.
- Bennett, M. J. (1986). *Toward ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity*. In R. M. Paige (Ed), *Cross-cultural orientation: New conceptualizations and applications*. New York, NY: University Press of America, 27–70.
- Council of Europe. (2008). *White Paper on Intercultural Dialogue "Living Together As Equals in Dignity"*.
- Delors, J; Al Mufti, I; Amagi, A; Carneiro, R; Chung, F; Geremek, B; Gorham, W; Kornhauser, A; Manley, M; Padro 'n Quero, M; Savane, M. A; Singh, K; Stavenhagen, R; Suhr, M. W. and Nanzhao, Z. (1996). *Learning: The Treasure Within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century*. Paris: UNESCO.
- Intercultural Education Strategy 2010–2015*. (2010). Dublin: Department of Education and Skills and the Office of the Minister for Integration.
- Izveštaj o istraživanju očekivanja, znanja i uverenja o interkulturalnosti i socijalnih stavova nastavnika*. (2016). Novi Sad: Ekumenska humanitarna organizacija (interni neobjavljeni materijal).
- Izveštaj o istraživanju očekivanja, znanja i uverenja o interkulturalnosti i socijalnih stavova nastavnika*. (2017). Novi Sad: Ekumenska humanitarna organizacija (interni neobjavljeni materijal).
- Green Paper "Migration and mobility: Challenges and opportunities for EU education systems"*. (2008). European Commission.
- Faas, D. (2010). *Negotiating political identities: Multiethnic schools and youth in Europe*. Farnham: Ashgate Publishing Company.
- Faas, D; Hajisoterious, C. & Panayiotis, A. (2014). Intercultural education in Europe: policies, practices and trends. *British Educational Research Journal*, 40(2): 300–318.
- Gordon Győri, J. (2014). *Tanárok interkulturális nézetei és azok hatása az osztálytermi munkára. Kutatási eredmények*. Budapest: ELTE Eötvös kiadó.
- Gošović, R; Mrše, S; Jerotijević, M; Petrović, D. i Tomić, V. (2009). *Vodič za unapređenje interkulturalnog obrazovanja*. Beograd: Grupa MOST i Fond za otvoreno društvo.
- Kasler, E. & Hidasi, J. (2011). *A multikulturalizmus Magyarországon a XXI. század első évtizedei-*

ben: *Különös tekintettel az oktatási vonatkozásokra*. Budapest: Budapesti gazdasági főiskola.

Leutwyler, B; Mantel, C; Petrović D; Dimitrijević, B. and Zlatković B. (2014). Teachers' Beliefs about Intercultural Education: Different Levels of Intercultural Sensitivity in Schooling and Teaching. *Educational Research*, 5(8): 280-289.

Muller Mirza, N. (2011). Civic Education and Intercultural Issues in Switzerland: Psychosocial Dimensions of an Education to "Otherness". *Journal of Social Science Education*, 10(4): 31-40.

Nagy, E. A. (2014). Változások a magyar oktatási rendszerben. *Sokszínű pedagógiai kultúra*, ISBN 978-80-89691-05-0, 79-83.

Ouellet, F. (1991). *L'education interculturelle*. Paris: L'Harmattan.

Petrović, D. (2014). *Interkulturalna interakcija i razvoj interkulturalne osetljivosti*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju i Institut za psihologiju.

Petrović, D. & Jokić, T. (2016). *Interkulturalno obrazovanje u Srbiji: regulativni okvir, stanje i mogućnosti za razvoj*. Beograd: Centar za obrazovne politike.

Sablić, M. (2014). *Interkulturalizam u nastavi*. Zagreb: Naklada Ljevak d.o.o.

Interkulturelle Bildung und Erziehung in der Schule. Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland. (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 25. 10. 1996. i. d. F. vom 05. 12. 2013).

Intercultural Education in the Primary School. (2005). Dublin: The National Council for Curriculum and Assessment.

Intercultural Education in the Post-Primary School. (2006). Dublin: The National Council for Curriculum and Assessment.

Guidelines on Intercultural Education. (2006). Paris: UNESCO.

Intercultural Competencies. Conceptual and Operational Framework. (2013). Paris: UNESCO.

Van Driel, B, Darmody, M. & Kerzil, J. (2016). *Education policies and practices to foster tolerance, respect for diversity and civic responsibility in children and young people in the EU*. NESET II report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

IZVORI MATERIJALA SA INTERNETA

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100190.TV>

<https://www.poverenik.rs/sr-yu/me%C4%91unarodni-dokumenti/146-univerzalna-deklaracija-o-ljudskim-pravima.html>

http://www.kg.ac.rs/Docs/strategija_obrazovanja_do_2020.pdf

https://www.paragraf.rs/propisi_download/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.pdf

http://www.nsprv.org/zakon_o_predskolskom_vaspitanju_i_obrazovanju.pdf

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovnom_obrazovanju_i_vaspitanju.html

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_srednjem_obrazovanju_i_vaspitanju.html

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ucenickom_i_studentskom_standardu.html

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_udzbenicima.html

<http://katalog2016.zuov.rs/Default.aspx?oblast=25#kompetencije>

<http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2014/2570-14Lat.pdf>

https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_07_87_2789.html

<https://vlada.gov.hr/strategija-obrazovanja-znanosti-i-tehnologije-nove-boje-znanja/151>

http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/G00%20prirucnik%20za%20nastavnike_SCREEN.pdf

http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/tools/docs/2015/monitor2015-croatia_hr.pdf

<http://www.ndcosijek.hr/interkulturalno-obrazovanje-za-integrirane-zajednice/>

<http://www.gov.me/files/1257847171.pdf>

<https://www.google.rs/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=strategija+obrazovanja+crna+gora>

<http://www.mmp.gov.me/vijesti/134986/Dan-interkulturalnosti-u-podgorici.html>

https://ec.europa.eu/epale/sites/epale/files/stratel.ki_pravci_razvoja_obrazovanja_u_bosni_i_hercegovini.pdf

http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/zakoni/default.aspx?id=676&langTag=bs-BA

<http://www.heg.gov.ba/Dokumenti/Zakoni-propisi/?id=105>

<http://heg.gov.ba/Aktivnosti/Strategije/?id=5608>

http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/9c01ff86-8c29-47c8-8adc-62a467bc5102_Strategija%20razvoja%20stru%C4%8Dnog%20obrazovanja%20i%20obuke%20u%20BiH%20za%20period%202007.-2013.%20godine.pdf

<http://www.lehrplan21.ch/>

<http://zh.lehrplan.ch/index.php?code=e|200|4>

IMPRESSUM

Naslov:

Predlog politike interkulturalnog obrazovanja u Republici Srbiji

Autori:

Petrović S. Danijela, Beara Mirjana, Koprivica Ivana, Bu Ana

Izdavač:

Ekumenska humanitarna organizacija

Za izdavača:

Tilda Gyenge Slifka

Glavni i odgovorni urednik:

Bu Robert

Urednik izdanja:

Janković Stanka

Lektura:

rAzlika, Novi Sad

Dizajn i štampa:

Brain Made DOO, Novi Sad

Tiraž:

400

Ekumenska humanitarna organizacija
Ćirila i Metodija 21,
21000 Novi Sad
Tel/fax: (021) 466-588; 466-911; 469-683; 6504-296
E-mail: office@ehons.org
<http://www.ehons.org/>
Copyright © 2018
Ekumenska humanitarna organizacija

Sva prava zadržana. Ni jedan deo publikacije ne može se reprodukovati ni u kom obliku bez dozvole Ekumenske humanitarne organizacije.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

37.014:316.7(497.11)

PREDLOG politike interkulturalnog obrazovanja u Republici Srbiji / Danijela S. Petrović ...
[et al.]. - Novi Sad : Ekumenska humanitarna organizacija, 2018 (Novi Sad : Brain made). - 41 str. ;
21 cm

Tiraž 400. - Str. 5: Predgovor / Bu Robert. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. -
Bibliografija: str. 39-41.

ISBN 978-86-85043-61-1

1. Петровић, С. Данијела, 1965- [аутор]

а) Србија - Образовање - Интеркултуралност б) Србија - Политика образовања

COBISS.SR-ID 324707335

 Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC

Ekumenska
Humanitarna
Organizacija

Kontakt:

Ćirila i Metodija 21,
21000 Novi Sad, Srbija
Telefon: +381 21 466-588
E-mail: office@ehons.org
www.ehons.org